

Inhoudsopgave

Voorwoord 7

- 1 Inleiding: praktijkgericht onderzoek in het hbo 9**
  - 1.1 De positie en taakstelling van praktijkgericht onderzoek 9
  - 1.2 Het probleem van de methode binnen praktijkgericht onderzoek 13
  - 1.3 Enkele methoden van praktijkgericht onderzoek 18

- 2 Op weg naar verantwoorde methodiekontwikkeling 23**
  - 2.1 De effectiviteit van interventies 23
  - 2.2 Onderbouwing: waarom zou dit werken? 26
  - 2.3 Een bruikbaar kader: de evaluatietypologie van John Owen 26
  - 2.4 Interactieve evaluatie en actieonderzoek 32
  - 2.5 Samenvatting op hoofdpunten: een integratief model 35

- 3 Participerende evaluatie en actieonderzoek 37**
  - 3.1 Observatie als wetenschappelijke interventie 37
  - 3.2 Achtergronden van actieonderzoek 39
  - 3.3 Het theorie-praktijk probleem binnen actieonderzoek 43
  - 3.4 Fundamentele kenmerken van actieonderzoek 44
  - 3.5 Praktische richtlijnen voor actieonderzoek 47
  - 3.6 De relevantie van actieonderzoek voor praktijkgericht onderzoek 52

- 4 Analyse van belemmerende en bevorderende factoren bij verandering en vernieuwing 55**
  - 4.1 De implementatie van organisatorische verandering 55
  - 4.2 Toepassingsmogelijkheden: enkele voorbeelden 57

- 5 **Wel of niet *evidence-based*? Kwaliteitseisen voor onderzoek** 67
  - 5.1 Kwantitatief en/of kwalitatief onderzoek 67
  - 5.2 Interne en externe validiteit 68
  - 5.3 De metafoor van de lekkende pijpleiding 72
  - 5.4 Slotsom: de relevantie voor praktijk en beleid 77

- 6 **De kwaliteit van praktijkgericht onderzoek** 81
  - 6.1 De praktijkgerichte omgang met complexe vraagstukken 81
  - 6.2 Praktijkgericht onderzoek naar de effectiviteit van interventies 84
  - 6.3 Reductionisme binnen praktijkgericht onderzoek 87
  - 6.4 Innovatie binnen complexe sociale systemen geanalyseerd 89
  - 6.5 Nogmaals: validiteit binnen praktijkgericht onderzoek 92
  - 6.6 De morele noodzaak van methodisch pluralisme binnen onderzoek 94

- 7 **De normatieve dimensie van praktijkgericht onderzoek** 97

- Literatuur** 117
- Noten** 123
- Over de auteurs** 127

Voorwoord

Dit boek over praktijkgericht onderzoek, geschreven in opdracht van het Kenniscentrum Maatschappij en Recht van de Hogeschool van Amsterdam, sluit aan bij de vele pogingen die momenteel worden ondernomen om dergelijk onderzoek nader te preciseren en daarvoor een gedegen fundament te verschaffen. Praktijkgericht onderzoek op hogescholen is een nieuwe tak aan de boom der kennis, waarvan de beoefenaren naarstig op zoek zijn naar een goede ondergrond voor haar wortels en zichzelf tevens de vraag stellen naar de (morele) betekenis van de hele onderneming. In dit boek worden de hiermee samenhangende vragen behandeld, uiteraard zonder de pretentie het laatste woord hierover te hebben geschreven. In die zin is dit boek een bescheiden bijdrage aan het grondslagende debat dat momenteel gevoerd wordt binnen Nederland en daarbuiten om praktijkgericht onderzoek te positioneren en maatschappelijk inzetbaar te maken. Praktijkgericht onderzoek, betogen wij in dit boek, is niet hetzelfde als wetenschappelijk onderzoek, zoals dat gebruikelijk is binnen de academische gemeenschap. Hoewel het voorwaardelijke belang van de academische wetenschap onmogelijk overschat kan worden, als het gaat om de ontwikkeling van praktijkgericht onderzoek, is het tegelijkertijd ook niet wenselijk om op hogescholen te doen wat op universiteiten gebruikelijk is. Daarvoor liggen de kennisbelangen te ver uit elkaar. Waar de academische gemeenschap zich bovenal richt op de verdere ontwikkeling van theoretische kaders en daarmee een lange termijn belang dient, richten praktijkgerichte onderzoekers hun pijlen op praktische kaders, waarbinnen professionele kwesties moeten worden opgelost. De praktische kennis die daarbinnen centraal staat heeft veelal een korte termijn betekenis en bezit een zekere vergankelijkheid, al naar gelang de context en dynamiek van de daarbinnen voorkomende ontwikkelingen. Een dergelijke karakteristiek van praktijkgericht onderzoek sluit echter niet uit dat de praktische kennis die primair wordt geproduceerd binnen dergelijk onderzoek een bepaalde relevantie bezit voor de ontwikkeling van theoretische kennis. Zoals uit de volgende hoofdstukken zal blijken, kan het praktische kennisbelang van praktijkgericht onderzoek prima samengaan met het

theoretische kennisbelang van de academische wetenschappen. Hetzelfde geldt voor het omgekeerde. Ook theoretische kennis laat zich uitstekend toepassen bij de ontwikkeling van onderzoeklijnen binnen hogescholen en binnen de praktische uitvoering van onderzoeksopdrachten.

Praktijkgericht onderzoek aan hogescholen richt zich op de verbetering van de professionele praktijk. Excellente professionele werkwijzen worden gehanteerd als voorbeeld voor situaties waarbinnen overwegend hogeschoolde dienstverleners worstelen met de problematische kanten van de uitvoering van hun werk. Praktijkgericht onderzoek genereert daarvoor leerprocessen, die kunnen worden benut op korte termijn, met het oog op de directe innovatie van het methodisch handelen van professionals. In dit boek zal deze relatie tot de praktijk telkens centraal staan als een aantal methodologische en ook wetenschapstheoretische thema's wordt verkend. Zoals gezegd, is deze publicatie zeker niet het laatste wat er kan gezegd worden over de grondslagen van praktijkgericht onderzoek. Wij pretenderen daarin zeker niet definitief uitsluitsel te geven over de bestaande brandende vragen betreffende de grondslagen van dit type onderzoek. Ook mag niet worden verwacht dat wij beiden dezelfde mening zijn toegedaan, als het gaat om specifieke antwoorden op de bovengenoemde vragen. In een productieve spanningsverhouding, die de afgelopen jaren regelmatig tussen ons beiden resulteerde in gepassioneerde gesprekken over praktijkgericht onderzoek, kozen wij beiden positie in dit nog niet beëindigde grondslagendebat.

De in dit boek gevoerde discussie sluit aan bij gesprekken met docenten en studenten van de hbo Master Social Work van de Hogeschool van Amsterdam. De totstandkoming van dit boek is mede daardoor gestimuleerd en het is geschreven voor docenten en studenten die binnen hogescholen geïnteresseerd zijn in een verdieping van het debat over de betekenis van praktijkgericht onderzoek. Wij achten het noodzakelijk dat studenten zich niet alleen op instrumenteel vlak bekwamen op het terrein van methoden van onderzoek, maar tevens in staat zijn de achterliggende discussie daarover te begrijpen, teneinde op creatieve wijze te komen tot verantwoorde keuzes bij de inzet en het uitvoeren van praktijkgericht onderzoek in het hbo.

Louis Tavecchio

Martin Gerrebrands

I nleiding: praktijkgericht onderzoek in het hbo

1.1 De positie en taakstelling van praktijkgericht onderzoek*

Binnen het hoger beroepsonderwijs en vergelijkbare onderwijsinstellingen is het doen van wetenschappelijk onderzoek geen uitzondering meer. Deze activiteit is niet exclusief voorbehouden aan de universiteiten. Vandaag de dag positioneren ook andere hogere onderwijsinstellingen zich uitdrukkelijk binnen dit domein. Daarmee komen zij tegemoet aan de *evidence-based policy making* van de aan het hoger onderwijs gerelateerde werkvelden, zoals in Europees verband is afgesproken en in 2000 werd neergelegd in het zogeheten Lissabonakkoord. Aan het begin van de 21ste eeuw moet de Europese Unie een dusdanig competitieve kenniseconomie gerealiseerd hebben dat ieder land minimaal 3 procent van het Bruto Binnenlands Product zal besteden aan onderzoek en ontwikkeling.¹ De ontwikkelingen op het terrein van onderzoek en innovatie binnen het hoger onderwijs zijn dan ook direct terugvoerbaar op deze politieke agenda.

Ook hogescholen ontkomen niet aan deze ontwikkeling. Binnen de Nederlandse kenniseconomie wordt in toenemende mate de aan dienstverlening gerelateerde kennis gezien als de productiefactor die economische groei mede mogelijk zal maken. Daarmee neemt de dienstverlenende sector meer dan ooit een dominante positie in tegenover de landbouw en de industrie en wordt deze sector in vergelijking met arbeid, natuur en

---

* Als het gaat om de positionering van praktijkgericht onderzoek en de visie op de toekomst daarvan, zijn wij als auteurs van dit boek in hoge mate schatplichtig aan de inzichten van de recentelijk (2011) overleden collega en wetenschapsfilosoof Victor van den Bersselaar. Naast publicaties (2003, 2009) die hij aan dit onderwerp heeft gewijd, waren de vele meer informele gesprekken die wij met hem over dit onderwerp hebben kunnen voeren, in hoge mate medebepalend voor de inhoudelijke inrichting van dit eerste hoofdstuk. Ook de visie en publicaties van Andriessen & Van Weert (2005, 2006) vormden een belangrijke inspiratiebron.

kapitaal de productiefactor bij uitstek. Gegeven het feit dat voornamelijk hogescholen deze tertiaire sector bedienen, kan gesteld worden dat de overgang naar de kenniseconomie voor dergelijke instellingen uitdagingen met zich meebrengt op het terrein van onderzoek en innovatie. Een dergelijke ontwikkeling is reeds eerder gedetailleerd in kaart gebracht door Alvin Toffler (1980). Volgens hem is de evolutie van (de maatschappelijke betekenis van) kennis een derde fase ingegaan. Na de aanwending van kennis binnen de productie tijdens de industriële revolutie en binnen het productieproces tijdens de productierevolutie, wordt kennis nu benut om kennis te beheersen (managementrevolutie). In dit verband wordt dan ook gesproken van kennismanagement. Het wetenschapsgebied dat zich richt op praktische vaardigheden bij het beheersen van de productiefactor kennis richt zich dan ook bij uitstek op de beheersing van wat bekend is geworden onder de noemer van *intellectueel kapitaal*.² Expertisecentra en onderzoeksinstituten aan hogescholen zijn dergelijke kennisintensieve organisaties. Binnen het primaire proces van de uitvoerende dienstverlening is de methodische omgang met beroepsgerelateerde kennis het Leitmotiv achter de professionele dienstverlening binnen het relevante werkveld. Deze kennis en gehanteerde methoden zijn niet statisch. De toepassing van deze specifieke kennis maakt (inhoudelijke en methodische) innovatie mogelijk, die weer leidt tot nieuwe professionele diensten en daarmee tevens economische groei faciliteert. Door een betere afstemming van diensten binnen de diverse sectoren vanuit de professionele aanbodzijde kan, op basis van gedegen onderzoek, beter worden afgestemd op de behoeften van de vraagzijde van deze beroepsspecifieke 'markt'. Expertisecentra en onderzoeksinstellingen binnen hogescholen vormen de drijvende institutionele kracht achter innovatieprocessen binnen de dienstverlening en bewerkstelligen een methodisch adequatere afstemming op de behoeften van cliënten van de diverse sectoren.³

Innovatie van diensten binnen een dienstverlenende sector betreft niet uitsluitend de afstemming op de behoeften van cliënten van deze sector. Innovatie betreft ook een nieuwe methodische aanpak en veronderstelt een creatief leerproces dat zijn beslag krijgt binnen de uitvoering van professionele handelingen. Niet eens zoveel verschillend van de omgang met gestelde problemen binnen een wetenschappelijke kenniscyclus, richt praktijkgericht onderzoek zich volgens Tavecchio (2008: 10) op de problematische vragen die in de (beroeps)praktijk aan de orde zijn:

‘Het resultaat van dat onderzoek is altijd een antwoord waarmee men in de (beroeps)praktijk, liefst direct of op relatief korte termijn, iets kan’. Antwoorden op gestelde (beroeps)problemen leveren daarom indicaties voor de verbetering van het professionele handelen, ofwel aanwijzingen voor de ‘verbetering van het methodisch handelen of methodiekontwikkeling’ (Tavecchio: *ibidem*). Hoewel beide wetenschappelijke benaderingswijzen zich richten op (of door de theorie of door de praktijk) gestelde problemen, kennen zij beide een duidelijk onderscheiden dynamiek. Deze verschillen zijn herleidbaar tot uitdrukkelijk onderscheiden criteria voor de constructie van wetenschappelijke resultaten en de specifieke functie die deze resultaten vervullen binnen een maatschappelijke context. Een wetenschapstheoretisch perspectief dat de maatschappelijke functie van praktijkgericht onderzoek inzichtelijk onderscheidt van academisch wetenschappelijk onderzoek, is dat van Gibbons e.a. (1995). In aansluiting op de analyse van deze auteurs zullen we praktijkgericht onderzoek opvatten als een zogeheten Modus 2 versie van wetenschappelijk onderzoek. Daarmee onderscheidt deze vorm van wetenschappelijk kennismanagement zich van de meer fundamentele Modus 1 versie van wetenschappelijke kennisverwerving en verkrijgt hij zijn plaats als authentieke vorm van onderzoek met een eigen dynamiek en functionaliteit.

Gibbons e.a. onderscheiden twee vormen van wetenschappelijk onderzoek. Onder Modus 1 onderzoek verstaan zij in het bijzonder die (academische) wetenschappen die zich richten op de verwerving van zuivere en fundamentele kennis van de natuur. Aan de hand van voortschrijdende theorievorming acht men het mogelijk om binnen deze modus van wetenschappelijke kennisverwerving universele waarheidsaanspraken te kunnen leveren, die de mechanismen binnen een volledig geobjectiveerde werkelijkheid zullen helpen verklaren. Deze vorm van wetenschapsbeoefening hanteert voor de bepaling van wat wetenschappelijke kennis is interne validiteitscriteria, die hij tezamen met de opgeleverde kennis verantwoordt aan en laat toetsen door een wetenschappelijk forum. Binnen deze modus staat het academisch belang van theorievorming centraal en worden morele kaders, zoals verwoord binnen religieuze en levensbeschouwelijke visies, buitenspel gezet. Innovatie van wetenschappelijke kennis is binnen deze modus gericht op aan de orde gestelde theoretische problemen, zonder de directe verplichting om de gevonden resultaten direct te vertalen naar een of andere (beroeps)praktijk.⁴

Modus 2 onderzoek richt zich daarentegen nu juist wel op de praktische toepassing van verworven kennis. Veel van de gestelde problemen zijn, binnen de context van deze door Gibbons e.a. besproken modus, afkomstig uit de praktijk zelf. Oplossingen voor deze problemen zijn dan ook niet direct van theoretisch belang, maar bedienen de praktische noodzaak tot innovatie van het methodische handelen binnen een professionele context. Hoewel wetenschappelijke kwaliteitscriteria binnen Modus 1 onderzoek in hoge mate methodologische richtlijnen verschaffen voor het onderzoek binnen Modus 2, kan gesteld worden dat binnen deze laatste onderzoekspraktijk een diverser forum de verworven kennis en inzichten valideert, binnen een inter- en transdisciplinaire context. Met andere woorden: waar wetenschappelijk onderzoek voor de kwaliteitsbeoordeling van zijn resultaten zich exclusief richt tot een wetenschappelijk forum van vakgenoten (*peer review*), is praktijkgericht onderzoek voor de validering van onderzoeksresultaten tevens aangewezen op alle andere betrokkenen binnen een onderzoekscyclus. Het is hier niet alleen het gezelschap van wetenschappelijke deskundigen die verworven kennis op haar houdbaarheid toetst. Binnen Modus 2 onderzoek vindt de validering van praktisch bruikbare wetenschappelijke kennis ook plaats onder het toezicht van betrokken stakeholders, opdrachtgevers, financiers en burgers.⁵ De productie van kennis en inzichten en de daarmee samenhangende innovatie van professionele praktijken zijn dus mede voor de validering van wetenschappelijke producten van deze laatste partijen afhankelijk. Sociale, politieke en economische belangen bepalen hier dan ook mede de wetenschappelijke agenda en bepalen tevens de actieradius van de onderzoeker.⁶ Voor het formuleren van een probleemstelling tot aan het doen van beleidsmatige aanbevelingen is de praktijkgerichte wetenschapper aangewezen op het betekenisveld van de onderzochte betrokkenen en alle daarbinnen spelende belangen (tegenstellingen). Daarmee samenhangend kan dan ook worden gesteld dat praktijkgericht onderzoek nooit waarde vrij zou kunnen zijn, gegeven het feit dat het sociale kader waarbinnen onderzoek gestalte krijgt tevens een normatieve dimensie vooronderstelt, zonder dat dit betekent dat deze dimensie maar meteen kritiekloos zou moeten worden verdisconteerd binnen onderzoek.⁷ Innovatie binnen de professionele praktijken van dienstverleners, door middel van praktijkgericht onderzoek, is voor haar welslagen dus in hoge mate afhankelijk van een synergie tussen onderzoekers en alle andere betrokkenen. Het eindresultaat van een dergelijk creatief proces

is niet uitsluitend een (tot de bureaulade gedoemd) onderzoeksrapport, maar tevens een veranderde professionele werkelijkheid, waarbinnen onderzochte professionals een oplossing voor praktijkgebonden problemen aan den lijve ondervinden.

Praktijkgericht onderzoek richt dus zich primair op de beroepspraktijk door innovatief te interveniëren binnen het professionele handelen. Innovatie als resultaat van het onderzoeksmatig oplossen van bestaande professionele problemen staat daarbij centraal. Anders dan in de academische onderzoekstraditie gaat het er dus om de professionele praktijk te verbeteren, zonder daarvoor zuiver beschrijvend en theoretisch te werk te gaan. Veelal zijn verbeteringen binnen de alledaagse professionele praktijk een korte termijn aangelegenheid, zodat er voor langlopend academisch onderzoek geen plaats bestaat. Bepalend voor de praktische bruikbaarheid van dit type onderzoek, dat tevens voor alle betrokken partijen binnen onderzoek betrouwbaar kan worden bevonden, is de ontwikkeling van een systematische wetenschappelijke werkwijze, die navolgbaar is. Dit boek zal een exposé geven van beschikbare methoden op het terrein van praktijkgericht onderzoek, die onderzoekers kunnen hanteren binnen de onderzoekspraktijk. Afhankelijk van het bestaande probleem en de daarmee samenhangende probleemstelling kan gekozen worden voor één of meerdere van deze methoden voor het verrichten van praktijkgericht onderzoek. Voor een nog adequatere onderzoeksmatige benadering van de te onderzoeken praktische problematiek is een combinatie van de beschreven methoden denkbaar en mogelijk zelfs aan te raden.

1.2 Het probleem van de methode binnen praktijkgericht onderzoek

Praktijkgericht onderzoek richt zich, zoals uit het bovenstaande blijkt, op de directe bruikbaarheid van onderzoeksresultaten. Indien de verstaalslag van onderzoeksresultaten naar een bestaande en problematische praktijk omslachtig blijkt te zijn, kunnen deze resultaten niet optimaal worden benut binnen de complexe sociale werkelijkheid van het professionele handelen. Praktijkgericht onderzoek is dus in hoge mate gebonden aan methoden die recht doen aan de complexe realiteit van het professionele handelen en kan daarvan minder abstraheren, zoals gebruikelijk is

binnen het academisch wetenschapsmodel. Binnen de academische wetenschappen is een modelmatige (theoretische) benadering overwegend bepalend voor de te kiezen methode van onderzoek. Een dergelijke benadering zal daarvoor moeten afzien van de concrete details binnen de gehanteerde onderzoeksdesigns, om adequaat empirisch te werk te kunnen gaan. Een dergelijke reductie vormt dus een onvermijdelijke voorwaarde voor iedere theoretische vooruitgang binnen reeds eerder verkregen kennis.

Hoewel al het wetenschappelijk onderzoek onvermijdelijk is aangewezen op een zekere reductie van concrete details en afhankelijk van de gehanteerde werkelijkheidsmodellen selectief informatie tot zich zal nemen, zal praktijkgericht onderzoek nu juist meer recht moeten doen aan de concrete complexiteit van datgene wat het onderzoekt. Daarmee is het probleem van de vraag naar de methode van praktijkgericht onderzoek gegeven. Welke methoden maken het mogelijk om adequaat een professionele praktijk te onderzoeken, met de intentie die tevens te verbeteren, door recht te doen aan de complexiteit van haar onderzoeksobject? Of er nu sprake is van de ontwikkeling van een nieuwe begeleidingsmethodiek binnen de re-integratie naar arbeid of het verbeteren van doorverwijzingstrategieën binnen het maatschappelijk werk, in deze en vergelijkbare gevallen hebben we als praktijkgerichte onderzoekers te maken met een complexe sociale realiteit waar slechts in heel beperkte mate op valt te reduceren, door eenvoudigweg deze realiteit te persen in een vooropgesteld theoretisch model. Als er dan toch al geen sprake was van het vinden van universele wetmatigheden binnen de sociale wetenschappen, dan is dit gegeven voor praktijkgericht onderzoek al in het geheel niet relevant gebleken. Als het gaat om de uitvoering van praktijkgericht onderzoek, kan voor een methode dan ook niet uitsluitend een beroep worden gedaan op het hiermee verbonden dominante onderzoeksmodel van het logisch empirisme. Deze benaderingswijze, die zich tegenwoordig manifesteert onder de noemer van *nieuw positivisme* heeft een aantal wetenschapstheoretische kenmerken, die moeilijk eenduidig te verenigen zijn met de uitgangspunten van praktijkgericht onderzoek.⁸ Op de allereerste plaats kan binnen praktijkgericht onderzoek geen eenduidig onderscheid worden gemaakt tussen het subject dat onderzoek doet en het object waarop dit subject zich oriënteert, zoals gebruikelijk is binnen een logisch empirische benaderingswijze. Binnen deze laatste benaderingswijze is een dergelijke dichotomie zelfs doorslaggevend voor

de objectiviteit van wetenschappelijke onderzoeksresultaten. Praktijkgerichte onderzoekers hechten ook waarde aan zoiets als onbevooroordeelde waarneming en registratie van gegevens, maar onderschatten de waarde niet van de interactie tussen onderzoeker en het onderzochte. Ze zien er in ieder geval niet eenduidig een vervuiling in van onderzoeksresultaten, zoals dit veelal wordt opgevat binnen de logisch empirische onderzoekstraditie. Zo kan het zelfs als een voordeel worden gezien dat in de uitvoering van onderzoek, naar bijvoorbeeld nieuwe coachingstechnieken binnen dienstverlenende beroepen, opdrachtgevers tussentijds worden geconsulteerd inzake de bruikbaarheid van voorlopige resultaten, teneinde de acceptatie van definitieve resultaten te vergemakkelijken. Harde objectiviteit maakt dan in zekere zin plaats voor zachte intersubjectieve consensus over een bepaald perspectief op de werkelijkheid. De professionele werkelijkheid wordt dus niet louter gereconstrueerd maar, met het oog op de toekomst, tot op grote hoogte binnen het onderzoeksproces geproduceerd door alle betrokkenen. Tevens richt men zich op een verbeterde toekomst, door niet alleen de (veelal achterhaalde) sociale werkelijkheid in kaart te brengen, maar ook een andere professionele werkelijkheid te scheppen die als innovatief kan worden beschouwd. Op de tweede plaats en in zekere zin voortvloeiend uit het hier direct bovenstaande, worden binnen praktijkgericht onderzoek sociale veranderingsprocessen zelden opgevat als causale ontwikkelingen, die zich *lineair* voltrekken als zijnde natuurwetmatigheden. Hoewel binnen standaard empirisch onderzoek sowieso veel genuanceerder wordt nagedacht over de dynamiek van de sociale werkelijkheid, is dat veelal niet verdisconteerd in de gehanteerde methode. Standaard logisch empirisch onderzoek richt zich bovenal op het causaal verklaren van een sociale werkelijkheid, zonder afdoende recht te doen aan de specifieke dynamiek die het sociale in zich bergt. Daarmee laadt deze benadering de verdenking op zich een deterministische werkelijkheidsopvatting te hanteren binnen de verrichting van sociaal (toegepast) onderzoek. Binnen praktijkgericht onderzoek moet worden recht gedaan aan een complexe professionele praktijk, waarbinnen een *circulaire* interactie tussen actoren in hoge mate bepalend is voor het resultaat van het beroepsmatig handelen. Wat de uitkomsten van professioneel handelen binnen een dienstverlenende organisatie ook mogen zijn, kenmerkend voor dit handelen zelf is het feit dat het resulteert uit de interactie tussen betrokken professionals en niet primair afhankelijk is van de specifieke kenmerken

van de individuele professional. Resultaten van complexe en coöperatieve gedragingen tussen professionals onderling vloeien uit deze interactie voort, zonder uitdrukkelijk terugvoerbaar te zijn op individuele professionals binnen de organisatie. Voor een methodologie van praktijkgericht onderzoek heeft dit verstrekkende gevolgen. De behandelde methoden in dit boek leggen in meerdere of mindere mate rekenschap af van de interactieve dynamiek binnen professionele organisaties. Daarbij ontziet de professionele onderzoeker zichzelf niet als professionele actor. Dat wil zeggen, dat de praktijkgerichte onderzoeker zich bewust is van de interactie die hij of zij zelf aangaat binnen een professionele context. In deze betekenis kan dit soort onderzoek zelfs worden opgevat als een interactieve interventie binnen een specifieke sociale werkelijkheid, waarmee de onderzoeker onlosmakelijk verbonden is en blijft. Zelfs een uitzonderlijk objectiverende benaderingswijze is dan ook op te vatten als een specifiek soort interactie, een specifiek soort interventie binnen het sociale veld van het professionele handelen.

Op de derde plaats richt praktijkgericht onderzoek zich niet zozeer op het verklaren van een sociale werkelijkheid op grond van waarheidsgetrouwe reconstructies daarvan. Praktijkgericht onderzoek is, gebonden als het is als professionele praktijk aan zijn eigen interacties en interventies binnen de onderzochte professionele praktijk, meer gericht op de bruikbaarheidswaarde van ge(re)construeerde onderzoeksresultaten. Met een zekere distantie en naar waarheid vaststellen wat de feitelijke toestand is binnen de onderzochte professionele praktijk, mag dan misschien een bepaalde voorwaarde vormen voor het wetenschappelijke handelen, als einddoel van praktijkgericht onderzoek schiet het nog tekort. Bij het bereiken van de door de professionele praktijk gegeven doelstelling van praktijkgericht onderzoek staan interventies voorop, die op hun praktische betekenis en resultaten worden beoordeeld. Uit de aard van de zaak hebben deze wetenschappelijke resultaten veelal een lokale betekenis en laten zich moeilijk losmaken uit een particuliere context en generaliseren naar andere contexten. Het appèl op universaliteit en generaliseerbaarheid van wetenschappelijke kennis heeft slechts in zoverre betekenis, dat inzichten en innovaties binnen de professionele praktijk in een andere context op een vergelijkbare effectiviteit provisorisch kunnen worden beoordeeld. Wat werkt in de ene professionele context kan *mutatis mutandis* als verworven expertise mogelijk ook bruikbaar zijn binnen een professionele situatie elders. Leerprocessen binnen de ene context

kunnen praktische inzichten opleveren met betrekking tot een andere context en daarnaar getransponeerd worden. Met een dergelijke oriëntatie op de pragmatische dimensie van wetenschappelijke resultaten heeft de aloude focus op representatie van *standen van zaken in de werkelijkheid* plaats moeten maken voor een welbewust ingezette transformatie van een complexe professionele werkelijkheid.

Op de vierde en laatste plaats is het methodologisch perspectief binnen praktijkgericht onderzoek in mindere mate kwantitatief georiënteerd. De overwegend kwantitatieve en statistische aanpak binnen de logisch empirische wetenschappen heeft slechts een beperkte betekenis binnen praktijkgericht onderzoek, dat zich richt op de innovatie van professionele praktijken. Een kwantificerende benadering verwijst binnen dit verband veelal naar een evaluatie van eindresultaten van interventies en is bovenal gericht op het meten van de effectiviteit daarvan. Een meer kwalitatieve benadering biedt het voordeel dat gedurende interventies tevens de interactieve impact van interventies kan worden gemonitord in een directe relatie tot alle betrokkenen.⁹ Hoewel geen enkel methodisch ontwerp op voorhand wordt uitgesloten, vormen de in dit boek behandelde methoden perspectieven op onderzoek, die ruimte bieden aan de hierboven genoemde overwegingen.¹⁰ Een eenzijdige kwantitatieve oriëntatie op de professionele praktijk zou geen recht doen aan processen van betekenisgeving en innovatieve leerprocessen, die in de onderzoekspraktijk beter kwalitatief kunnen worden benaderd. Triangulatie van onderzoeksmodellen, de inzet van *mixed methods* binnen de onderzoekspraktijk, garandeert meer betrouwbaarheid en validiteit van resultaten en doet recht aan een meer interactief perspectief op onderzoek.

Het probleem van een adequate methode voor praktijkgericht onderzoek laat zich begrijpen als de precieze positionering van dit type onderzoek ten opzichte van de academische wetenschappen. De voorrang die gegeven wordt aan de bruikbaarheid van onderzoeksresultaten, het nauwelijks te reduceren concrete en complexe karakter van het 'object' van deze benaderingswijze en de interactieve betrokkenheid van alle actoren binnen wetenschappelijke interventies, maken het onmogelijk om zich binnen dit type onderzoek eenzijdig te richten op de theoretische wetenschappen. Zonder het spreekwoordelijke (academische) kind met het (praktijkgerichte) badwater weg te gooien, moet niettemin selectief omgegaan worden met de door de theoretische wetenschappen aangeboden methoden. De in dit boek gepresenteerde methoden bieden

de mogelijkheid om ingezet te worden binnen praktijkgerichte vormen van onderzoek. Geen van deze individuele methoden vormt het uiteindelijke antwoord op de vraag naar een definitief adequate methodologische benadering. Veelal zal de onderzoeker, gemotiveerd door een specifiek probleem en vraagstelling, creatief gebruik moeten maken (van een combinatie) van de methoden, teneinde de gewenste synergie te bewerkstelligen tussen onderzoek en beroepspraktijk.

1.3 Enkele methoden van praktijkgericht onderzoek

In dit hoofdstuk staat de positionering van praktijkgericht onderzoek centraal. Zoals hiervoor beschreven, is een wetenschapstheoretisch perspectief dat de maatschappelijke functie van praktijkgericht onderzoek inzichtelijk onderscheidt van academisch wetenschappelijk onderzoek dat van Gibbons e.a. (1995). In aansluiting op de analyse van deze auteurs wordt praktijkgericht onderzoek opgevat als een zogeheten Modus 2 versie van wetenschappelijk onderzoek. Daarmee onderscheidt deze vorm van wetenschappelijke kennisverwerving zich van de meer fundamentele Modus 1 versie van wetenschappelijke kennisverwerving en verkrijgt hij zijn plaats als een eigenstandige vorm van onderzoek met een bijzondere oriëntatie op de praktijk. Veel van de in het werk van Gibbons e.a. gestelde methodologische problemen zijn, binnen de context van deze door hen besproken modus, afkomstig uit de praktijk zelf. Oplossingen voor deze problemen zijn dan ook niet direct van theoretisch belang, maar bedienen volgens hen de praktische noodzaak tot innovatie van het methodische handelen binnen een professionele context.

In de volgende hoofdstukken wordt een aantal methoden van praktijkgericht onderzoek behandeld. In het tweede hoofdstuk, dat betrekking heeft op een verantwoorde methodiekontwikkeling, staat evaluatieonderzoek centraal. Voor de professionele praktijk is evaluatieonderzoek zeer relevant. Vijf hoofdvormen daarvan worden in dit hoofdstuk besproken en gerelateerd aan diverse stadia van methodiekontwikkeling. Daartoe is aansluiting gezocht bij de evaluatietypologie van John Owen en het cyclische actieonderzoeksmodel van John Elliott. Eén van de vijf hoofdvormen van evaluatieonderzoek is wat Owen omschrijft als *participerende evaluatie*, een vorm van onderzoek waarin onderzochte personen of groepen direct worden betrokken en waarin hen tevens wordt ge-

vraagd de verkregen resultaten te beoordelen. Deze evaluatievorm staat in feite zeer dicht bij wat we overwegend onder *actieonderzoek* verstaan. In het hierna volgende derde hoofdstuk worden met name Elliotts ideeën over actieonderzoek uitgebreid behandeld. In dit hoofdstuk wordt onder meer ingegaan op het theorie-praktijk probleem binnen actieonderzoek. Voor Elliott is de methodologie van actieonderzoek bovenal een antwoord op het praktische probleem van de spanningsverhouding tussen de theorie en praktijk van kennis(verwerving). Het is voor hem daarmee tevens een methodologisch probleem, omdat hij de weerstand van professionals ten aanzien van theoretische kennis kan begrijpen. Elliott karakteriseert praktische leerprocessen als een reflectieve praktijk, gericht op de continue reflectie op en realisering van contextgebonden en veranderlijke professionele waarden. Bij de beschrijving van een model van actieonderzoek definieert Elliott deze vorm van onderzoek als de studie van een sociale situatie met het oog op de kwaliteit van het handelen daarbinnen. Voor de ontwikkeling van zijn methodologische model van actieonderzoek liet Elliott zich inspireren door de methodologische inzichten van de sociaal psycholoog Kurt Lewin. Zijn methodologisch model, dat Elliott aanduidt als een *spiraal van cycli*, kent een specifieke volgorde, waarbinnen bepaalde stappen worden herhaald op verder gevorderde handelingsniveaus. Het hoofdstuk wordt afgesloten met de beschrijving van Elliotts cyclisch actieonderzoeksmodel.

In hoofdstuk vier wordt stilgestaan bij de belemmerende en bevorderende factoren die verandering en vernieuwing binnen het professionele handelen mede beïnvloeden. Organisaties houden bij het nemen van maatregelen of het invoeren van veranderingen om problemen op te lossen vaak onvoldoende rekening met factoren die veranderingsprocessen beïnvloeden. Beslissingen om een vernieuwing in te voeren zijn vaak onvoldoende doordacht en ook de gevolgen van de (invoering van de) maatregel worden voor zowel de organisatie als de medewerkers niet van tevoren bepaald. Daarom is het belangrijk om in dit hoofdstuk na te gaan wat het invoeren van een maatregel, de implementatie van een interventie/methodiek of de oplossing van een probleem belemmert. Het is zinvol dat organisaties een overzicht maken van de mogelijke *belemmerende en bevorderende factoren* alvorens tot invoering wordt overgegaan: een *implementatiediagnose*. Vervolgens moet gekeken worden wat te doen om belemmeringen weg te nemen teneinde het probleem te kunnen oplossen. In het hoofdstuk wordt het een en ander geïllustreerd aan

de hand van een aantal voorbeelden uit recent uitgevoerd praktijkgericht onderzoek.

In het vijfde hoofdstuk wordt ingegaan op de kwaliteitseisen voor praktijkgericht onderzoek en wordt stilgestaan bij de legitimiteit van *evidence-based practice* als onderzoeksgestuurd professioneel handelen. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de aanhoudende discussie over het nut en de betekenis van *evidence-based practice* voor de professionele praktijk. Een aantal belangrijke discussiepunten over *evidence-based practice* en de positie van praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek in relatie tot fundamenteel onderzoek komt aan de orde. Hierin kunnen we de positie (werksfeer) onderscheiden van de fundamentele wetenschapper (*evidence-based practice*) die zich vooral afvraagt of zijn onderzoek(sresultaat) *valide* is, dan wel of het *belangrijk* is en, ten slotte, of het resultaat *bruikbaar* is. Vanuit het perspectief van praktijkgericht onderzoek hangt daar een kostbaar prijskaartje aan, immers: *Hoge interne validiteit + Lage externe validiteit = Verminderde relevantie voor praktijk of beleid!* Hiertegenover staat de positie c.q. de werksfeer van de praktijkgerichte onderzoeker (*practice-based evidence*) die zich wat betreft zijn onderzoek(sresultaat) vooral afvraagt wat *bruikbaar* is, vervolgens of het *belangrijk* is en, ten slotte, of het *voldoende valide* is. Praktijkgericht onderzoek heeft hier duidelijk baat bij, want: *Hoge externe validiteit + Soepele interne validiteit = Verhoogde relevantie voor de praktijk!* Het hoofdstuk sluit af met een pleidooi voor een *mixed methods benadering*, die soepel(er) aansluit bij de professionele praktijk. Uiteraard dient ook deze benadering te voldoen aan de belangrijkste kwaliteitseisen voor goed onderzoek.

In hoofdstuk 6 wordt stilgestaan bij de methodologische kwaliteit van onderzoeksmodellen binnen praktijkgericht onderzoek. Een van de centrale problemen binnen een methodologische benadering van het object van praktijkgericht onderzoek is de mate waarin men binnen onderzoeksmodellen de te onderzoeken werkelijkheid kan reduceren tot een overzichtelijk geheel van vaststelbare variabelen. Binnen de meer empirisch analytische benaderingen van praktijkgericht onderzoek wordt het als vanzelfsprekend gezien om een dergelijke reductie op de complexiteit van de te onderzoeken praktijk uit te voeren, zodat er in ieder geval statistisch relevante technieken kunnen worden toegepast. Echter, als we binnen de wetenschap een model construeren van een complexe samenhang van sociale verbanden, die al het mogelijke gedrag binnen uitge-

breide, *niet-lineaire* systemen zou omvatten, dan moet het model op z'n minst zo complex zijn als het systeem dat we willen onderzoeken. In dit hoofdstuk wordt uitgebreid stilgestaan bij het spanningsveld tussen de noodzaak tot reductie en de wens om zo veel mogelijk recht te doen aan de dynamischer totaliteit van het te onderzoeken verschijnsel. Tevens wordt ingegaan op de consequenties die verbonden zijn met de keuzes die worden gemaakt in dezen.

In hoofdstuk zeven wordt stilgestaan bij de *normatieve dimensie* van praktijkgericht onderzoek. Bij praktijkgericht onderzoek is de *implementaire validiteit* (d.w.z. de *bruikbaarheid* voor de beroepspraktijk, zie o.a. Van de Vall, 1980; Verschuren, 2010) van groot belang. Maar de *ethische validiteit* ten aanzien van het onderzoeksproduct komt in discussies en publicaties nog (te) weinig aan de orde. In praktijkgericht onderzoek kun je echter nooit zonder! Denk aan de intentie van een hulpverlener of een leerkracht op school. Die professionele praktijk is uiterst belangrijk, omdat het gaat om een praktisch morele activiteit, waarvan het belang nooit volledig in kaart kan worden gebracht door de smalle marge in de meetprocedures van het *evidence-based practice* onderzoek. Dat zijn smalle operationalisaties van kleine aspecten van de sociale werkelijkheid, terwijl de praktisch morele activiteiten van de hulpverlener, of van professionals die met mensen werken, totaler en veelomvattender zijn. Vanuit dat perspectief is het veel belangrijker dat je als professional je uiterste best doet en 'alles geeft', in plaats van op een smal stukje van de sociale werkelijkheid een meetschaal te ontwikkelen en daarmee bepaalde onderdelen van dat handelen in scorewaarden om te zetten. Dat lijkt ver verwijderd van die praktisch morele activiteit. Anderzijds bestaat echter het gevaar dat het centraal stellen van aspecten als een *positieve morele intentie*, *betrokkenheid* en *je best doen* het onderzoek naar de effectiviteit van het professioneel handelen belemmert of overbodig lijkt te maken. Dit laatste afsluitende hoofdstuk gaat over dit soort dilemma's.